LUCREȚIU AND THE DECONSTRUCTION OF MONSTERS

Alexandu Ionașcu
PhD. student, University of Craiova

Abstract:This study seeks to present an unknown cultural lineage in the history of Western depictions of monsters. De rerum natura, a first-century BC epic poem, is a materialist manifesto that influenced the young Karl Marx, Lucretius being mentioned in his doctoral dissertation, as well as influencing the development of twentieth-century Marxist philosophy in the works of Louis Althusser. While it is debatable whether this epic and didactic poem actually started the Renaissance or contributed significantly to it, given the complexities of the cultural period, it is evident that, in regard to monster theory, the poem's rationalistic stance is a key departure from the superstitious and religious terrors that accompanied the image of strange beings or the presence of individuals with disabilities. A rational denial of monsters reappers in eighteenth-century France, when the baron d'Holbach translates Lucretius' poem and his salon appropriates ideas about fears as the source of religion, the world of matter and devoid of supernatural, which means the denial of extraordinary beings like monsters. A cultural analysis discovers how the image of monsters was used to repress or demonize individuals with disabilities, and in the case of individuals like hermaphrodites, the political realm had to figure out their place in the familial frame.

Keywords: monsters, materialist manifesto, rationalistic stance, disabilities, devoid of supernatural.

Introducere

Titus Lucretius Carus, Lucreţiu (cca. 99 – cca. 55 î.e.n.) este autorul unui poem filosofic, *De rerum natura,* în care este expusă o viziune raționalistă despre lume al cărei scop este eliberarea de iluziile care întreţin frica de moarte și o viață trăită conform principiului epicurean numit ataraxia, adică echivalarea fericirii cu liniștea sufletească. Produs în secolul I î.e.n., supraviețuirea poemului epic al lui Lucreţiu și descoperirea sa se datorează purei întâmplări. După impunerea creștinismului în teritoriile fostului Imperiu Roman, epicureismul este uitat și lucrările lui Epicur sunt distruse (Greenblatt 2014:140). Descoperit, în anul 1417, de către umanistul Poggio Bracciolini într-o mânăstire din spațiul german, *De rerum natura,* a impulsionat Renașterea, cel puțin în interpretarea din influenta cartea a lui Stephen Greenblatt, *Clinamen. Cum a început Renașterea*, și a evidențiat o lume similară cu a noastră în ceea ce privește accentul pe raționalitate și demitizarea scenariilor divine și postmortem. Cu toate acestea, textul prezintă curente falocratice puțin discutate în exegeza aferentă, unii comentatori preferând să vadă autonomie sexuală, în orice caz îndiferența față de cerințele sociale. Dacă cea mai mare parte a scrierilor lui Epicur au fost pierdute, poemul epic al lui Lucreţiu permite cunoașterea unei filosofii materialiste care a contribuit la dezvoltarea marxismului și a trasat o linie de observație rațională a figurilor monstruoase, de obicei tipologii umane care ieșeau din norme acceptate social; în cercetările filosofice din prezent, este recuperat materialismul din Antichitate și ființele monstruoase sunt privite din perspectivă psihologică, drept spaime și dorințe iraționale care trebuie depășite pentru atingerea idealului vieții liniștite – ataraxia.

1. Descrierea cosmologiei epicuriene

Conform lui Rémi Brague, sunt trei termeni care au descris, începând cu Antichitatea, viziunea despre lume. Cosmogonia și cosmografia existau în greaca veche, iar cosmologia apare în

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

limbajul științific la începutul modernității, fiind prezent în titlurile unor texte din secolul XVIII.[1] *Cosmogonia* narează maniera în care fiecare cultură își imaginează lumea și cuprinde mituri ale creației (prezente în comunitățile tradiționale) care pot preceda filosofia sau pot absorbi mituri veche într-o narațiune servește o anumită ideologie; miturile pot fi inventate „pentru a ilustra o teorie filosofică anterioară, ca în dialogul *Timaios* al lui Platon''(Brague 2012:12). *Cosmografie* înseamnă descrierea (*graphein*) lumii într-o geografie care include atât pământul, cât și „ansamblul universului vizibil'', iar cosmologia implică prezența celor două noțiuni precedente și un metadiscurs care explică lumea și include prezența omului în lume, deci o antropologie, dar și o etică: „.[...] ea înglobează, de asemenea, o reflecție a modului în care omul poate realiza plenar ceea ce este […].''(Brague 2012:14).

În privința epicureismului, diferite mărturii indirecte, nu și texte despre care să se știe că au fost scrise de Epicur, afirmau că există mai multe lumi și zeii există și trăiesc în zonele dintre aceste lumi, adică în inter-mundii (*intermundia* este termenul latinesc, în greacă pluralitatea lumilor epicuriene se numea *metakosmia*) și sunt „absolut non-cosmici'' fără a influența viața oamenilor; la rândul lor, oamenii trebuie să ajungă la idealul de a imita liniștea zeilor din cosmologia epicuriană: „Imitarea zeilor rămâne un ideal care trebuie propus, dar acesta nu va mai însemna imitarea lumii; va însemna imitarea fericirii non-cosmice a zeilor. (Brague 2012:65). Rémi Brague observă că Lucrețiu aduce noutăți doctrinei lui Epicur, și așa cunoscută destul de fragmentar, dar nu se poate ști dacă ideile lucrețiene sunt originale: omul este îndepărtat din centrul peisajului și lumea nu este destinată lui, din simplul fapt că se găsesc vaste întinderi inospitalieri vieții umane și cea mai mare parte este cuprinsă de mări. (Brague 2012:66). Apoi, lumea este esențial instabilă și poate dispărea oricând (a se vedea versurile 95-97 din cartea a V-a), dar distrugerea nu are deloc implicații religioase, precum în religiile monoteiste (prin urmare, sufletul material dispare după moarte, nu ajunge într-o lume postmortem), ci este o distrugere provocată de catastrofe naturale, boli și epidemii – sfârșitul cărții a VI-a – și imprevizibilă (Brague 2012:67).

2. Interpretări feministe și condiții sociale

În prima jumătate a anilor ’90, versurile din *De Rerum Natura* au stârnit o serie de dezbateri în privința falocrației autorului și a felului cum sunt reprezentate femeile în fragmente care se constituie în critici la adresa iubirii și atracției sexuale, dezbaterile presupunând discuții în privința locului femeilor în filosofia epicuriană – despre care opinia larg răspândită din studiile clasice era că școală filosofică imaginată de Epicur era o excepție în lumea grecească, femeile putând dezbate de la egal cu bărbații în Grădina epicuriană –, dar și răspunsuri din partea unor clasiciști care căutau să contextualizeze doctrinele epicuriene și adaptarea acestor în cadrul societății romane din secolul I î.e.n. Pentru început, S. Georgia Nugent remarca faptul că poezia epică din Antichitate avea personaje masculine în prim-plan, de obicei plasate în cadrul unor comunități precum armata, orașul-stat, republica, imperiul.[2] Despre un Epicur egalitar, Terry Eagleton observa că Marx admira disprețul filosofului grec pentru avere, aprecia pasiunea acestuia pentru dreptate și libertate, rolul simțurilor în observarea lumii și atitutidinile luminate ale lui Epicur față de femei.[3] Femeile în ipostaza de războinice apar în epopeile antice, dar sunt prezențe izolate și prezentate conform imaginarului masculine: în ipostază de pradă de război, femei care se sinucid din cauza unoriubiți infideli, soții ale căror soți mor în luptă sau își așteaptă soții, precum Penelopa, prostituție și alte perspective masculine. (S. Georgia Nugent 1994:179). Aici trebuie amintit că, în cercetarea

[1] Rémi Brague, *Înțelepciunea lumii. Istoria experienței umane a universului*. Ediție nouă, revizuită de autor. Traducere: Cornelia Dumitru, Postfață: Virgil Ciomoș, Cluj-Napoca: TACT,2012. p. 11: „cosmografie''apare și în latina medievală.

[2] S. Georgia Nugent, *Mater Matters: The Female in Lucretius' De Rerum Natura*, Colby Quaterly, Volume 30, no.3, September 1994, p.179-205, p.179.

[3] Terry Eagleton, *Materialism*, Yale University Press, 2017, p. 3.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

românească, Adriana Babeți a scris despre personaje feminine în ipostaze războinice, exemple remarcabile fiind amazoana Camila din *Eneida* lui Vergiliu și Pentesileea din *Iliada* homerică, dar prezetă și în Eneida: Camila este prezentă în categoria amazoanelor virgine care se luptă cu eroi mitologici (fără a se îndrăgosti de aceștia), inclusiv confruntare verbală și sunt ucise. Lupta cu eroi mitologici (Pentesilea versus Ahile) și lipsa pasiunii amoroase (Camila, regina volscilor, o versiune latină a Pentesileei) este considerată de Adriana Babeți o ,,relaxare a androcrației'', autonomie care nu va mai exista în eposurile din creștinismul medieval, când femei războinice apar în ,,cataloage cu monștri'' și li se atribuie o masculinitate extremă (practic, o imagine a monstruosului feminin din tradiție medievală), femeile războinice însoțite fiind de animale sălbatice precum feline mari. Cu toate acestea, literatura medievală păstrează personaje feminine, din tradiția clasică, în ipostaze războinice: exemplul Adrianei Babeți este *Divina Comedie*, unde Pentesilea și Camila apar în purgatoriu.[4]

Revenind la poemul lucrețian, S. Georgia Nugent pune întrebarea: ținând cont că epicureismul are imaginea unei școli filosofice în care femeile dezbăteau alături de bărbați în Grădina lui Epicur, și-a scris Lucrețiu poemul cu intenția de-a fi și de femei? Poemul este un discurs filosofic ce diseminează o cosmologie specifică și autoarea opinează că există un adresant masculin, iar bărbații sunt publicul-țintă al filosofiei epicuriene în versiunea lui Lucrețiu, în timp ce femeile fac parte din fundalul lumii materiale ale cărei cauzalități un adept epicurian trebuie să le cunoască și, așa cum reiese din cartea a IV-a, trebuie să fie mereu în garda în fața prezenței feminine (S. Georgia Nugent 1994:181). Astfel, subiectul care narează are o funcție masculină și obiectul asupra căruia se narează capătă caracteristici feminine (S. Georgia Nugent 1994:182). Corpul feminin este o metaforă pentru fecunditatea pământului care într-un trecut preistoric a crea și ființele monstruoase din cartea a V-a, oameni fără member sau fără ochi sau gură. Natura este incontrolabilă și irațională, precum corpul feminin, și viața terestră trece printr-o serie de stadii văzute de cercetătoare ca fiind echivalente cu etapele sociale prin care trecea o femeie romană, anume căsătoria, nașterea și constrângerea vieții casnice (S. Georgia Nugent 1994:184-185). Reducerea corpului feminin la materia terestră și invocația către Epicur de la începutul cărții a treia în care natura trebuie explorată și risipit orice mister în privința ei:

,,Nici mă oprește pământul, adînc să pătrund cum în spațiu,
Sub ale mele picioare, se înfăptuiesc orice lucruri.
Și la priveliștea asta zeească plăcerea mă prinde,
Se înfioară al meu suflet, căci firea, de tine silită,
Smulsă din văluri se-ntinde oriunde deplin lămurită''
(III. 26-30).

este comparată de cercetătoare cu un sentiment răspândit în cultura științifică occidentală, anume că explorarea mediului înconjurător cu orice preț, indiferent de posibilele catastrofe ecologice, este benefică și omul de știință este un fel de erou al umanității (S. Georgia Nugent 1994:186). În privința deconstruirii iubirii amoroase, autorul latin pare a se concentra, în opinia autoarei, în jurul expunerii lipsurilor igienei feminine, astfel încât un bărbat are va dori să formeze o relație romantică de lungă durată va trebuie să facă față unui trup înseamnă o aglomerare de mirosuri greu suportabile:

,,Și că din trupu-i întreg izvorăște a Venerei vrajă;
Însă și altele sînt și trăirăm atît fără dînsa!
Știm că și ea săvârșește ce face și ceea urîtă!
Biata s-afumă și ea cu ce puturoase mirosuri,
Că pîn' și slugile fug și-n ascuns își bat joc și-și fac semne!''
(IV. 1173-1176).

[4] Adriana Babeți, *Amazoanele. O poveste*, București, Polirom, 2013. A se vedea p. 127 și 364.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

În privința acestor versuri, S. Georgia Nugent remarcă faptul că, în ciuda discuțiilor despre atomismul lucrețian și a opiniilor că atitudinile negative ale poetului latin despre iubire țin de etica austeră promovată de epicurieni, conform căreia o viață liniștită se poate obține doar prin reducerea la necesitățile stricte și la detașarea de cerințele sociale, nu a fost luată observată desconsiderarea femeilor prin reducerea corpului la mirosuri neplăcute și persistente, cu care un bărbat, dacă dorește o relație de lungă durată, trebuie să se obișnuiască. Însă una din cele mai damning acuze la adresa falocrației poetului latin privesc relatarea sa din sfârșitul cărții a V-a despre dezvoltarea civilizației agrare și inventarea țesutului, o activitate pentru care femeile sunt considerate incapabile, deși mărturiile istorice vorbesc această ocupație în rândul femeilor romane:

,,Firea, apoi, a silit pe bărbat să lucreze cu lîna
Mult înaintea femeii: cu mult pe aceasta o-ntrece,
Mai priceput ca femeia-i bărbatul în orișice lucru[..]''
(V. 1354-1356.)

În poemul lucrețian, femeile par a fi reduse, în esență, la două roluri: corpul generator și corpul cu mirosuri respingătoare pentru bărbați (S. Georgia Nugent 1994:196).

Răspunzând uneia din principalele observații ale cercetătoarei de la Princeton, anume că poemul filosofic lucrețian presupune un lector masculin și un subiect feminin al cărui trup este echivalat cu materia didactică și prezentat în imagini deloc pozitive, Don Fowler opinează că epicureismul lui Lucrețiu face dovadă de imagini mai nuanțate în privința femeilor (Don Fowler 2002:445). Acesta recunoaște că, deși epicureismul reduce la minim rolul sexualității, totuși, separarea radicală a dragostei de plăcerea sexuală și justificarea rupturii prin atitudini de repulsie față de corpul feminin este, în multe privințe, o atitudine deloc comună cu opiniile lui Epicur(Don Fowler 2002: 446). Tot nuanțat este și rolul atribuit de poetul latin naturii, ale cărei atribute feminine presupun crearea și ordonarea elementelor, iar lumea terestră feminizată este prea extinsă, în cadrul cosmologiei lucreține, pentru a fi considerată o atitudine pasivă în fața voinței masculine (Don Fowler 2002: 449). Un alt argument în favoarea poetului latin vizează filosofia epicuriană, a cărei posibilă feminizare (și considerată a avea valențe pozitive) se regăsește în înseși teoria politică epicuriană: epicurienii respingeau implicarea în luptele politice și considerau că liniștea interioară este mult mai importantă decât ascensiunea socială, în timp ce masculinitatea romană era inseparabilă de lupta pentru puterea politică și presupunea parcurgerea promovarea progresivă în magistraturi, de unde acuzele filosofilor precum Cicero că epicureismul era o filosofie nemasculină.[5] În acest punct se poate ridica o obiecție: adeptul epicurian alegea de bună voie să evite atracțiile politicului și să își ,,ascundă viața'', cum se exprima Michel Onfray, însă femeile nu aveau drepturi politice din capul locului (a se vedea Mary Beard, *SPQR*). În timp ce femeile erau lipsite de drepturi civile și constrânse la parcursul existential mariaj-nașterea și creșterea copiilor, în timp ce adeptul epicurian putea alege să evite treptele promovării sociale, deci filosofia epicuriană era liber aleasă, chiar dacă pasivitatea social ar putea să însemne apropierea de principii feminine.[6] De altfel, Michel Onfray se opune abordărilor feministe și observă cât de mult a fost anexat poemul lucrețian. Sărăcia datelor despre viața sa a contribuit la partea negativă a receptării avută de poetul Lucrețiu în cultura occidentală, în primul rând fiind calomniat de apologeții creștini din perioada de sfârșit a Imperiului Roman, pentru care poemul său filosofic era creația unui individ dezechilibrat care s-a sinucis din cauza obsesiilor amoroase, condamnare prezentă și în studiile conservatoare, din perspectivă catolică. În primul rând, perspectiva religioasă predomină la sfârșitul secolului XIX, când un autor condamnă condamnă *De rerum natura* sub acuza că se abate prea mult de la morala creștină; apoi, când debutează Războiul Rece, intră în scenă conservatorismul anticomunist: în 1946, Academia de Științe de la Moscova sărbătorea bimilenarul nașterii lui Lucrețiu și îl considera un precursor al materialismului dialectic. Răspunsul conservatorismului anticomunist susținea, prin intermediul cărții unui medic psihiatru, că poemul lucrețian nu prezintă niciun interes în situația în

[5] Ibid.p. 450: ,,unmanly philosophy''.
[6] Ibid. p. 451: „feminine principles''.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

care autorul a promovat o perspectivă pesimistă și avut tendințe suicidare din cauza obsesiilor sexuale.[7] După conservatori cold warriors, Michel Onfray prezintă critici feministe care văd în filosofia atomistă a poetului latin o dimensiune falocrată care anulează posibilitatea unei conexiuni afective, lecturi văzute de filosoful francez drept prejudecăți ale unor diferite epoci: ,,Materialismul atomist epicurean nu l-a făcut fericit pe Lucrețiu – dar care-s textele sau mărturiile pe care se bazează această apreciere? Prin fantasma ei de atotputernicie, această ideologie ar face imposibile iubirea, politica, relația cu celălalt sau cu muzica!''(Onfray 2008:313). Într-adevăr, în cartea a IV-a din *De rerum natura* sunt versuri în care se insistă pe tulburările aduse de o relație amoroasă și monogamia este prezentată drept un ideal dificil deoarece se sprijină pe o serie de iluzii și, în situația în care atracția sexuală este la fel de naturală și irepresibilă precum setea, se recomandă promiscuitatea și relații cu prostituate

Martha Nussbaum analizează extins și pertinent rolul femeilor în cadrul filosofiei lucreține și a sentimentului amoros în cadrul relațiilor de cuplu, una din întrebări fiind dacă autorul latin inventează, într-adevăr, ,,libertinajul în forma lui modernă'', așa cum se exprima Michel Onfray în cartea deja citată. Sau, așa cum crede Martha Nussbaum, diatribele împotriva iubirii și a comportamentelor feminine vizează un ideal, mai traditional, potrivit cu așteptările societății romane legate de căsătorie și viață de familie? Pentru început, Martha Nussbaum notează că anatemele aruncate de autorii creștini asupra lui Lucrețiu transmiteau cititorilor că trebuie să le fie milă de poet și să nu ia în serios criticile sale asupra dragostei; iar povestea cu sinuciderea, considerată păcat capital în creștinism și presupusă a fi fost provocată de o obsesie amoroasă, era menită a întări mesajul de excludere. Însă privirea asupra operei lucreține se schimbă pe măsură ce religia lasă loc laicității și filosofia materialistă (a nu se uita că poetul latin este unul din influențele culturii clasice asupra formării lui Marx) contribuie la subminarea statului hegemonic al religiei, expunându-i rațiunile ideologice. Cum se exprimă Martha Nussbaum, toate atacurile lui Lucrețiu asupra credințelor tradiționale, de la sexualitate la religie, fac parte, în prezent, din propriile noastre mentalități.[8] Pentru epicurieni, plăcerea sexuală, deși văzută a fi naturală, nu era considerate a fi necesară pentru o viață fericită (Martha Nussbaum 1994:152). De asemenea, Epicur nu era de acord cu căsătoria, cel puțin în cazul unui filosof, deoarece căsătoria și creșterea copiilor aduc multe probleme și perturbă liniștea, distrăgându-l pe filosof de la plăcerile cu adevărat importante (Martha Nussbaum 1994:152). Deși argumentele sale împotriva iubirii sunt din perspectivă masculină, Lucrețiu propune o terapeutică care trebuie să înlăture iluziile socio-religioase pentru ca relația sexuală să fie gestionată astfel încât finalitatea să fie familia. (Această opinie merge în răspăr cu interpretările feministe sau anarho-hedoniste ale lui Michel Onfray, dar Martha Nussbaum crede că poetul latin era mult mai conștient de rolul familiei în susținerea puterii politice) (Nussbaum 1994:153). Astfel, desi femeile își ascund defectele corporale, poetul latin recomandă ca ambii parteneri să accepte diversele defecte și să abandoneze accepțiile mistice ale iubirii, să nu mai vadă actul sexual ca o uniune a unui eu cu un altul și plăcerea să fie mutuală (accepția modern-laizicantă la care se referea Martha Nussbaum). Martha Nussbaum argumentează că importanța acordată vieții de familie aduce o extindere a sferei epicuriene a nevoilor și legăturilor umane, Lucrețiu fiind cel care a romanizat această filosofie și versurile care descriu evoluția existențială de la animalitate la primele instituții sociale (din cartea a V-a) cuprind și familia, deci se confirmă această mutație lucrețiană. (Martha Nussbaum 1994:162). Argumentația cercetătoarei este susținută și de versurile din finalul cărții a IV-a, care propun o imagine a monogamiei îndelungate bazată pe obișnuință (a se vedea IV.1280-1285). În acest punct, trebuie prezentată structura familiei romane.

Titus Lucretius Carus a trăit în secolul I î.e.n., o epocă pe care o cunoaștem cel mai bine prin intermediul multitudinii și diversității de texte care s-au păstrat, scrisori private, discursuri publice,

[7] Michel Onfray, *O contraistorie a filosofiei. Înțelepciunile antice*, vol. 1, traducere de Mihai Ungureanu, București, Polirom, pp. 256-257 și p. 313.
[8] Martha Nussbaum, *The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, Princeton University Press, 1994, p. 142.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

poezie și filosofie (inclusiv intersecția acestor genuri, cum este *De rerum natura*) și autorii romani studiază sistematic istoria cetății și imperiului (Mary Beard 2017:24). O posibilă explicație pentru temele sociale din versurile poemului lucrețian. Ca indici sociali, scopul căsătoriei era producerea de urmași legitimi care să preia statutul de cetățeni. (Mary Beard 2017:266). În privința rolului femeilor, existau o serie de imagini opuse, în primul rând cea tradiționalistă (la care făcea apel, în anumite momente discursul oficial) care prescria femeilor căsătoria, nașterea și ,,să administreze locuința și să contribuie la economia gospodăriei, depănând și țesând (Mary Beard 2017:267). Cele mai radical-patriarhale narațiuni prezintă bărbați care își ucideau soția pentru lucruri atât de triviale precum consumul de vin, deși Mary Beard susține că asemenea narațiuni erau create de conservatori cu scopul de-a rescrie trecutul conform unor acțiuni politice tradiționaliste din prezentul lor. Mai contradictorie este o imagine în care femeile din secolul I î.e.n. aveau mai multă libertate social și sexuală prin posibilitatea evitării constrângerilor venite din partea ,,soțului, familiei și legii.'' (Mary Beard 2017:268). Din această categorie făceau parte femeile din aristocrația senatorială, ale căror privilegii le permiteau să forțeze normele patriarhale, dar și femei ale căror ocupații făceau parte din structurile acestei lumi patriarhale care era Roma antică: ,,lumea dubioasă populată de actrițe, dansatoare, dame de companie și prostituate […]''(Mary Beard 2017:268). În Roma antică, femeile nu aveau drepturi politice și nu puteau vota, la fel cum nu puteau face parte din magistraturi și, astfel, nu aveau un cuvând de spus în cadrul mașinăriei instituționale:,,[…] nu exista sufragiu universal în lumea antică – femeile nu au avut niciodată și nicăieri drepturi politice formal instituite (Mary Beard 2017:167). Cu toate acestea, spre deosebire de femeile din Grecia antică, femeile romane nu erau obligate să ia numele soțului și puteau deține proprietatea rămasă după moartea tatălui, la fel cum puteau moșteni un testament sau elibera sclavi (Mary Beard 2017:270). Dar aceste libertăți erau limitate de asimetria generațională din cadrul căsătoriei, care era aranjată în funcție de interese materiale sau politice și femeile se măritau în adolescență și chiar la vârste timpurii (zece sau unsprezece ani); în cazul bărbaților, prima căsătorie avea lor la treizeci de ani (Mary Beard 2017:273). Toate femeile romane erau obligate să se mărite și să nască, însă, în lipsa cunoașterii și a tehnologiei medicale moderne, problemele apărute în timpul sarcinii și nașterii constituiau principala cauză a mortalității în rândul femeilor din Imperiul Roman. Mary Beard notează cât de primitive erau tehnicile obstetrice din vremea romană: se apela la cezariană doar pentru extragerea ,,unui fetus viu din corpul unei femei muribunde sau deja moarte'', dar și mai brutală era dezmembrarea fetusului în cazul în care nașterea nu putea avea loc, ceea ce însemna și moartea femeii însărcinate (Mary Beard 2017:275). Femeile treceau prin multe sarcini fără a le putea preveni eficient, avortul presupunând improvizații riscante și sunt dovezi în privința abadonării fetițelor nou-născute din cauza ,,cheltuielilor pentru dotă''(Mary Beard 2017:276-277).

Perspectivele sociologice produc interpretări nuanțate în privința relațiilor dintre sexe și a rolului femeilor în societatea romană din secolul I î.e.n., așa cum acesta apare în poem, însă interpretarea feministă are rolul de a fi adus în discuție nașterile monstruoase, în care vede metafore pentru frica masculină față de un presupus incontrolabil al fertilității feminine, însă ființe mixte din cartea a V-a pot fi interpretate prin logica materialistă a concepției lucreției.

2. Filiera materialistă

Lucrețiu și filosofia epicuriană l-au influențat și pe tânarul Karl Marx, a cărui disertație doctorală privea diferența dintre filosofiile naturii democriteană și epicureană[9]. În privința influențelor asupra formării lui Marx, John G. Fox scria că importanța dată de epicurieni simțurilor și materiei a modelat viziunea tănărului Karl Marx, iar prezența omului în context social este corelată cu critica panteonului grecesc și observația lui Lucrețiu că fervoarea religioasă provine din

[9] Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works, Volume 1 Karl Marx, 1935-43*, Digital Edition, Lawrence&Wishart 2010. A se vedea paginile 25 și 106.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

frica de moarte, critică prezentă la Feuerbach și dezvoltată ulterior de Marx (Fox 2015:40). În disertația doctorală numită *Difference Between the Democritean and Epicurean Philosophy of Nature (Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie),* o lucrare destinată publicării în anul 1841 dar care nu a mai fost publicată și manuscrisul s-a pierdut, rămânând doar o copie scrisă de cineva necunoscut și cu note introduse de Marx, apoi publicată fragmentar în 1902 și în engleză în 1946[10], sunt citate în principal versuri despre proprietățile atomilor din cartea a II-a din *De rerum natura,* și se remarcă faptul că poetul latin este singurul dintre antici care a înțeles fizica epucuriană și oferă o expunere detaliată, Marx opinând că declinarea atomilor rupe conștiința de presupusele influențe ale destinului. De altfel, în tradiția marxistă, poetul latin a avut un rol important în dezvoltarea materialismului[11] și Louis Althusser scria că există o tradiție materialistă aproape necunocută, un materialism al întâlnirii (materialism of the encounter, sau, în originalul francez, le matérialisme aléatoire), însemnând că din abaterea atomilor (clinamen) rezultă o contingență în care libertatea este posibilă chiar și într-o lume a necesității (Althusser 2006:167-168).

Abordările marxiste au pus în discuție materialismul poetului latin și, pentru Vittorio Morfino, problema monștrilor nu este o simplă curiozitate marginală [,,marginal curiosity''], ci se numără printre conceptele centrale din poemul filosofic, ale căror interpretare va influența înțelegerea sistemului filosofic lucrețian. Pezența monștrilor în text, deși redusă, are legătură noțiuni precum formă, necesitate, aleatoriu.[12] Universul lucrețian nu are niciun telos imanent și nu provine din niciun plan divin, atomii care se deplasează în vid produc o infinitate de lumi:

,,Însă cînd spațiul se întinde oriunde în nemărginire,
Iar nesfârșitele semințe în nenumărate cîtime
Zboară în feluri și chipuri, mînate de veșnicul sbucium […]
Nenumărate ciocnitu-s-au, întâmplător, fără țintă […]''
(III. 1051-1061)

Infinitatea lumilor presupune că lumea noastră are un început și un sfârșit: ,,nu sunt închise deci cerului, soarelui porțile morții/Cum nu-s pământului nici adîncitelor unde-ale mării/Ci, dimpotrivă, deschise le-așteaptă cu larga lor gură.''(V. 373-375). Pentru cercetătorul italian, existența monștrilor este o consecință unor ritmuri și contexte naturale care se perpetuează ciclic și ,,orînduirea naturii'' (V. 54) nu permite existența ființelor compozite din mitologie, cu membrele mai multor specii deoarece fiecare ființă are propriul ritm temporal (Morfino 2016:6-7).

În ceea ce privește o istorie occidentală a monștrilor, se poate trasa o linie între negarea existenței monștrilor din Iluminismul francez și abordări recente care psihologizează practicile epicuriene de-a trăi o viață în absența fricii. În secolul XVIII are loc nu doar reabilitarea poetului latin, dar poemul său influențează decisiv un grup de filosofi și gânditori radicali grupați în jurul baronului Paul-Henri Thiry d'Holbach(1723-1789). Acești filosofi și baronul d'Holbach căutau să dezvolte o moralitate care să nu mai ia ca referință sfera religioasă și diversele forme de supranatural; în căutarea unei moralități exclusiv laice, o sursă importantă avea să fie poetul Lucrețiu, iar poemul *De rerum natura,* tradus de Holbach, devine un text de referință în rândul iluminiștilor care frecventau salonul holbachian, precum Denis Diderot (1713-1784). Poetul latin, deși trăise cu aproape o mie de ani în urmă, era – datorită viziunii materialiste – aproape un membru al salonului ținut de baronul d'Holbach (Blom 2012:153). Masivul text ateist al baronului

[10] Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works, Volume 1 Karl Marx, 1935-43,* a se vedea notele de la pp. 734-735.
[11] *Marxism: A Graphic Guide,* Rupert Woodfin(author, Oscar Zarate(illustrator), Icon Books, 2013. În acest mic volum introductiv, prin materialism se înțelege observația că ideile pe care ni le facem despre lume sunt determinate de realitățile sociale și economice, schimbarea acestora însemnând o mișcare evolutivă, deci progres: a se vedea paginile 30 și 147.
[12] Vittorio Morfino, *Lucretius and Monsters: Between Bergson and Canguilhem*, în *Philosophy Today*, volume 60, Issue 1 (Winter 2016), p. 2.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

d'Holbach, *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale (Système de la nature ou Des loix du monde physique et du monde moral* este o trimitere la *Poemul naturii* lucrețian, cum afirmă Philipp Blom (care scrie că tot o aluzie la Lucrețiu este și *Treatise on Human Nature* a lui David Hume), însă, în ceea ce privește monștrii, influențele sunt mai evidente. *Monster denial* este prezentă la ambii autori, Holbach arătând că monștrii sunt iluzii optice (,,combinări cu care ochii noștri nu sunt deloc familiarizați și care sînt tot efecte necesare'', este formularea lui d'Holbach), iar întâmplările supranaturale au cause naturale pe care încă nu le cunoaștem[13], la fel cum poetul latin scria despre simulacrele, imaginile produse de mișcarea atomilor, drept cauzele responsabile pentru iluziile ființelor mitologice precum Scylla, centaurii și cerberul cu capete de câine, precum și ficțiunii aparițiilor fantomatice (V. 730-735). La fel, ființe monstruoase nu pot exista deoarece încalcă legile fizice și, chiar dacă ar exista, nu se pot adapta: animale din specii diferite nu se pot reproduce, iar dacă reproducerea reușește, ființele monstruoase rezultate nu pot supraviețui.[14] În acest sens, textul lucrețian prezintă una din primele exemple de noțiuni pe care azi le-am asocia cu biologia evoluționară, precum extincția. Însă conexiunea nu este directă și poetul latin nu construiește o teorie a evoluției.[15]

În cartea a V-a, sunt considerați monștri oameni cu membre lipsă sau cu organe sexuale incerte, așa-numiții hermafrodiți, ori gemeni siamezi sau cu anumite membre lipite ori născuți fără ochi sau gură:

,,Monștri de-asemeni pe atunci se sili să creeze pământul:
Multe ciudate făpturi uimitoare la chip și la membre.
Hermafrodiți cu un sex de amestec, bărbat și femeie,
Unii născuți fără mîini, iară alții lipsiți de picioare,
Mulți născuți fără gură sau orbi fără ochi,
Înlănțuiți într-un trup chiar mai mulți prin lipitele membre.''
(V. 837-843)

Lucrețiu scria că ființe cu cu trăsături amestecate nu pot supraviețui multă vreme (V. 840-850) și se referă la cee ace azi am numi afecțiuni congenitale, precum lipsa unor membre, membre lipite, oameni ,,înlănțuiți într-un trup''(probabil gemeni siamezi), despre care că nu pot trăi multă vreme, imagine care pare să amintească despre practicile barbare romane de ucidere a copiilor născuți cu dizabilități, despre care avem informații încă din secolul XIX: doctorul Ernest Martin scria că Legea Celor Douăsprezece Table impunea uciderea copiilor cu dizabilități și acea legislație îi acordă soțului dreptul de viață asupra copiilor săi, iar uciderile erau legate de credințe superstițioase, anume că nașterea unui copil cu dizabilități anunță evenimente de rău augur. Doctorul francez, care a trăit în secolul XIX, studiul său datând din 1880, scrie despre un șef etrus, Arnus, care ceruse uciderea tutror copiilor cu dizabilități (,,enfants monstrueux'') din zona sa de autoritate.[16] Mary Beard confirmă uciderea copiilor născuți cu dizabilități, dar nu și dreptul tatălui asupra vieții copiilor. Însă credințele că acei copii născuți cu difromități prevestesc întâmplări sinistre sunt larg răspândite în Antichitate, la fel și uciderea acelor copii, barbarism prezente și la germanici și longobarzi (Zakiya Hanafi 2000:2). Ba chiar, în Roma antică, dacă nașterea unui copil cu malformații se întâmpla să coincidă cu o catastrofă naturală sau social (ca și în cazul copiilor cu

[13] Holbach, *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale*, București: Editura Științifică, 1957, pp. 90-91.
[14] Ibid., p. 109 și p.441.
[15] *The Cambridge Companion to Lucretius*, Stuart Gillespie, Philip Hardie(eds.), Cambridge University Press, 2007, a se vedea capitolul 8, *Lucretius and the History of Science*, scris de Monte Johnson și de Catherine Wilson, p. 143. De asemenea, Stephen Greenblatt că poemul lucrețian a influențat teoriile evoluționiste ale lui Erasmus Darwin, bunicul lui Charles Darwin, dar evoluționismul se întemeiază pe cercetările lui Charles Darwin din insulele Galápagos, a se vedea p. 316.
[16] Ernest Martin, *Histoire des monstres depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*, (Éd. 1880), Hachette Livre BNF, 2012, p. 5 și p. 9.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

ambiguități sexuale), frica și furia populară cerea uciderea mamei, însă Ernest Martin completează, și informația sa este preluată de Zakiya Hanafi, că furia popular nu ținea multă vreme și femeia își putea lua locul în cadrul familiei, însă doar după abluțiuni rituale pentru epurarea datorată nașterii monstruoase. (Ernest Martin 1880:10 și Zakiya Hanafi 2000:2). Faptul că hermafrodiții[17]se află printre ființele monstruoase care nu se pot adapta existenței datorită organelor sexuale incerte pare să aibă legătură cu teama din lumea greco-romană față de identități care încălcau binarismul bărbat-femeie. Din perspectiva acestor societăți, diferențierea clară a sexelor era necesară pentru viața de familie și producerea de urmași, deci identitatea bărbat-femeie, erau problemă politice (Luc Brisson 1997:13). Nașterea unui copil cu organe sexuale incerte era interpretată drept semn pentru o anumită catastrofe anturale sau politice, dar aceste anxietăți au fost la cote maxime în perioade de crize sociale și uciderea copiilor cu dizabilități și cu ambiguități de gen (deci care nu se integrau rolurilor cerute unei femei și unui bărbat) era urmată de ritualuri religioase pentru purificare, momentul religios semnificând impunerea autorității senatului roman (Luc Brisson 1997:27). Luc Brisson explorează exemple de rezistență rațională la cerințele religioase încă din secolul I î.e.n., când revoltele sociale și ale sclavilor sunt urmate de războaiele civile și Republică întră în disoluție, și conclude că, în epoca imperială, raționalismul (exemplu, intervenții chirurgicale, chiar dacă nu foarte complexe) se extinde și hermafroditismul este văzut ca o curiozitate care nu mai impune intervenții religios-punitive, ci inventarea unor formule matrimoniale prin care să se asigure apariția urmașilor și, prin urmare, sarcinile sociale erau afirmate. Mai târziu, Michel Foucault se va întreba dacă este cu adevărat necesar să avem o identitate de gen fixă [a *true* sex], în jurul căreia să se structureze toate activitățile noastre.[18] Deși aceste corespondențe și argumente folosite de doi autori care trăiau în spații culturale complet diferite nu par prea vizibile, importanța lor este semnificativă în contextul mentalităților din secolul XVIII.

Contrar a ceea ce se crede în mod obișnuit, secolul Luminilor nu aparține doar cercetărilor empirice și descoperirilor științifice, ci este străbătut de o serie de prejudecăți, multe provenind din Evul Mediu: sunt larg răspândite, în mediul rural, credințele în vrăjitoare și vârcolaci, adică oameni care au făcut un pact cu diavolul și se pot transforma în lupi (mai corect, ființe jumătate om-jumătate lup) și î miracole sau creature miraculoase, evident, și sub influența autorităților ecleziastice, în special cele aflate la baza ierarhiei bisericești. În Franța din a doua jumătate a secolului XVIII , opinia publică urmărește cu interes știrile despre atacurile unei ființe aparent supranaturale (numită bestie feroce sau ,,bête feroce'') asupra femeilor și copiilor din regiunea muntoasă numită din sudul provinciei Languedoc, atacurile provocate de așa-numita ,,fiară din Gévaudan'' au rămas în memoria culturală franceză și prezent în nenumărate cărți și într-un film de la începutul anilor 2000 (*Le Pacte des loups*), toate produse cu subiect senzaționalist[19].Chiar în cercurile aristocrate și burgheze, curiozitatea pentru monstrous și neobișnuit se află la cote ridicate, fiind hrănită de explorările geografice ale puterilor occidentale, colonialismul în ascensiunea și dezvoltarea unei literature de călătorie care descrie tărâmuri îndepărtate, de cele mai multe ori fantastisce, produse de imaginația autorilor. Curiozitatea pentru monstrous este atât de mare, încât naturalistul Carl von Linné (1707-1778), cel care a creat sistemul taxonomia binomială, gen și

[17] În prezent, nu se mai folosește vechea termimologie greacă *hermafroditism/hermafrodit*, literatura medicală preferând termenul *intersexual*, desemnând un copil născut cu organe sexuale ambigue, i.e., un copil este femeie din punct de vedere genetic (cu cromozomi XX), dar organele sexuale par a avea caracteristici masculine, sau un copil care este masculin din punct de vedere genetic (cu cromozomii XY), prezintă organe sexuale care par a fi feminine; în cele mai rare cazuri, un copil se poate naște atât cu organe sexuale feminine, cât și masculine (Leonard Sax 2002:174).

[18] În anii '70, în timpul documentării pentru proiectul istoriei sexualății, Michel Foucault a descoperit memoriile unei persoane intersex pe nume Herculine Barbin, considerată a fi femeie la naștere și educată într-o școală catolică din Franța de la mijlocul secolului XIX, ulterior i se atribuie genul masculin și, neputându-se adapta noii identități, se va sinucide în 1868, a se vedea Herculine Barbin, *Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite*, introduced by Michel Foucault, translated by Richard McDougall, New York, Vintage Books, 1980, în special introducerea lui Michel Foucault.

[19] A se vedea Jay M. Smith, *Monsters of the Gévaudan: The Making of a Beast*, Harvard University Press, 2011. A se vedea introducerea și capitolul 2.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

specie, în încercarea de-a demitiza monștrii mitologici, descrie un subgen numit *Homo monstrosus,* în care include satirii mitologici și pigmeii.[20] În *Systema Naturae*, lucrare taxonomică apărută în 1735 și trecută prin mai multe ediții, naturalistul suedez imaginează satirii și pigmeii din subgenul *Homo monstrosus* ca ființe intermediare între *Homo sapiens,* aducă omul obișnuit, și un alt subgen numit *Homo ferus,* omul sălbatic, care cuprindea băiatul lup din Hesse, fata sălbatică din Champagne, clase de indivizi reduse la câteva detalii (Douthwaite 2002:13). Deși clasificările lui Carl von Linné au suscitat polemici în epocă, este evident că, în epocă, nu există definiții clare a ce înseamnă să fii om și granițele care delimitează oamenii de alte specii sunt fluide: ,,Dar chiar și delimitarea fizică între om și alte specii implica zone de nediferențiere cărora era cu neputință să li se atribuie identități certe.''(Agamben 2016:34-35). Inclusiv descoperirile genuine științifice ale perioadei, precum cercetările asupra electricității suscitau curiozitatea și erau folosite de șarlatani în demonstrații cu aspect de bâlci, iar un fizician ca Jean-Antoine Nollet făcea expuneri folosind un copil încărcat cu electricitate care atrăgea obiectele cu mâinile devenite un magnet și publicul putea vedea cum, în momentul în care săruta o fată, între buzele celor doi zburau scântei electrice.[21]

Cercetarea din prezent urmează laicitatea materialistă, chiar dacă nu îl mai ia pe d'Holbach ca referință, ci pe Voltaire și susține că monștrii despre care scria poetul latin nu reprezintă ființe mitologice sau cu caracteristici amestecate, ci semnifică patimi care deformează evenimente din exterior și judecăți greșite despre felul cum funcționează legile fizice.[22]

Concluzii

De rerum natura este o bornă importantă în istoria monstruosului din cultura occidentală și este prima încercare de înlăturare a straturilor mistico-religioase care acopereau și reprimau persoanele din afara normelor, cei cu dizabilități și intersexuali. În ciuda raționalismului abordării sale, Lucrețiu nu este liber de prejudecățile epocii sale, ceea ce i-a indus în eroare pe acei comentatori nespecializați cu studiile clasice: scriitori ca Michel Onfray ratând versurile falocratice în care Lucrețiu neagă abilitățile femeilor și comentatorii care au căutat dovezi de evoluționism timpuriu nu au putut observă că poetul latin disimul politicile sociale față de oamenii cu dizabilități și intersexuali prin apel la fenomenele naturale. Baronul d'Holbach, fascinat fiind de raționalismul poetului latin din urmă cu aproape două mii de ani (raționalism care contrasta atât de mult cu prejudecățile și superstițiile propriei sale epoci), preia aceste preconcepții din Antichitatea romană.

BIBLIOGRAPHY

Holbach, *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale*, București: Editura Științifică, 1957.

Lucretius, Titus Carus, *Poemul naturii*, traducere, prefață și note de D. Murărașu, Editura Minerva, București, 1981.

Referințe

Agamben, Giorgio, *Deschisul. Omul și animalul*, traducere din italiană de Vlad Russo, București: Humanitas, 2016.

Althusser, Louis, *Philosophy of the Encounter,. Later Writings, 1978-87*. Edited by François Matheron and Oliver Corpet, Translated with an Introduction by G.M. Goshgarian.

[20] A se vedea Julia W. Douthwaite, *The Wild Girl, Natural Man and he Monster. Dangerous Experiments in the Age of Enlightenment*, University of Chicago Press, Chicago and London, 2002, pp. 14-17 și articolul *Homo Monstrosus*, Annemarie de Waal Malefijt, în *Scientific American*, 1968.

[21] Pentru sărutul electric din demonstrațiile lui Nollet, a se vedea Philipp Blom, *Wicked Company. Freethinkers and Friendship in Pre-Revolutionary Paris,* p. 152, dar și Jay M. Smith, *Monsters of the Gévaudan: The Making of a Beast,* p. 29.

[22] Morgan Meis, *Science as a Cure for Fear: The Status of Monsters in Lucretius*, din volumul *Monsters and Philosophy*, Vol. 3, edited by Charles T. Wolfe, College Publications, 2005, p. 29.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)

Babeți, Adriana *Amazoanele. O poveste*, București: Polirom, 2013.

Barbin, Herculine, *Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite*, introduced by Michel Foucault, translated by Richard McDougall, New York, Vintage Books, 1980.

Beard, Mary, *SPQR. O istorie a Romei antice,* traducere din engleză de Mihnea Gafița, București, editura Trei, 2017.

Blom, Philipp, *Wicked Company. Freethinkers and Friendship in Pre-Revolutionary Paris*, London, Weidenfeld&Nicolson, 2012.

Brague, Rémi, *Înțelepciunea lumii. Istoria experienței umane a universului*. Ediție nouă, revizuită de autor. Traducere: Cornelia Dumitru, Postfață: Virgil Ciomoș, Cluj-Napoca: TACT, 2012.

Brisson, Luc, *Le sexe incertain. Androgynie et hermaphrodisme dans l'Antiquité gréco-romaine*, paris, Les Belles Lettres, 1997.

Douthwaite, Julia W. *The Wild Girl, Natural Man and he Monster. Dangerous Experiments in the Age of Enlightenment*, University of Chicago Press, Chicago and London, 2002.

Eagleton, Terry, *Materialism*, Yale University Press, 2017.

Fowler, Don, *Lucretius on Atomic Motion. A Commentary on De Rerum Natura, Book II, Lines 1-332*, Oxford University Press.

Fox, John G. *Marx, the Body and Human Nature*, Palgrave Macmillan, 2015.

Gillespie, Stuart, Hardie, Philip(eds.), *The Cambridge Companion to Lucretius* Cambridge University Press, 2007.

Greenblatt, Stephen, *Clinamen. Cum a început Renașterea*, traducere din engleză de Adina Avramescu, București, Humanitas, 2014.

Hanafi, Zakiya, *The Monster in the Machine. Magic, Medicine and the Marvelous in the Time of the Scientific Revolution*, Durham and London: Duke University Press, 2000.

Martin, Ernest, *Histoire des monstres depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*, (Éd. 1880), Hachette Livre BNF, 2012.

Marx, Karl, Engels, Frederick, *Collected Works, Volume 1 Karl Marx, 1935-43*, Digital Edition, Lawrence&Wishart 2010.

Nussbaum, Martha, *The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, Princeton University Press, 1994.

Onfray, Michel, *O contraistorie a filosofiei. Înțelepciunile antice*, vol. 1, traducere de Mihai Ungureanu, București, Polirom, 2008.

Woodfin, Rupert(author), Zarate, Oscar(illustrator), *Marxism: A Graphic Guide*, Icon Books, 2013.

Smith, Jay M. *Monsters of the Gévaudan: The Making of a Beast*, Harvard University Press, 2011.

Publicații

Malefijt, Annemarie de Waal *Homo Monstrosus, Scientific American*, 1968.

Morfino, Vittorio, *Lucretius and Monsters: Between Bergson and Canguilhem*, în *Philosophy Today*, volume 60, Issue 1 (Winter 2016).

Nugent, Georgia S, *Mater Matters: The Female in Lucretius' De Rerum Natura*, Colby Quaterly, Volume 30, no.3, September 1994, p.179-205.

Sax, Leonard, *How Common Is Intersex? A Response to Anne-Fausto Sterling*, *The Journal of Sex Research*, Vol. 39, No. 3 (Aug., 2002), pp. 174-178.

BDD-A29614 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:59:59 UTC)